

incelemektedir. Eğer bilgi kavram ve tasavvur düzeyinde bulunuyor, olumlu ya da olumsuz bir hüküm bildirmiyorsa tasavvur adını alır. Meselâ güneş, ay, akıl, ruh, insan, hayvan ve bitki gibi hiçbir yargı bildirmeyen kavram düzeyindeki maddî ve mânevî varlıkları ifade eden kelimeler birer tasavvurdur. Ayrıca "nasip olursa", "keşke bilseydim", "affet Allahım", "oku" ve "kapının mandalı" gibi dilek, temenni, dua, emir ve tamlama şeklinde sözler de hüküm bildirmediklerinden tasavvur düzeyinde birer bilgi sayılmaktadır. Ancak bazı tasavvurların tam olarak anlaşılması bir önceki kavramın bilinmesine bağlıdır. Nitekim boy, en ve derinlik kavramları bilinmeden cismi anlamak mümkün değildir. Bu durum tecrübe sonunda elde edilen tasavvurlar için geçerli olup varlık, zorunluluk ve imkân gibi önsel kavramlar için söz konusu değildir. Çünkü önsel tasavvurlar apaçıktır ve bu sebeple zihin tarafından hemen kavranır (*İslâm Filozoflarından Felsefe Metinleri*, s. 117). Tasdik ise en az iki tasavvur ve bunların arasındaki ilişkiyi belirleyen bir bağlaçtan meydana gelen cümle olup buna önerme denir. Bir başka deyişle tasavvurlar arasında ilişki bulunduğunu ya da bulunmadığını bildiren cümleye tasdik adı verilmektedir. Müteahhirîn dönemi mantıkçıları mantık külliyyatını "tasavvurât" ve "tasdikât" olmak üzere iki bölümde incelemişlerdir. İlk bölümde kavramların analizi, delâlet türleri, beş tümel, tarif konuları; ikinci bölümde önermeler, kıyas, burhan, cedel, safsata mantığı, hitabet ve şiire dair önermelerin bilgi açısından geçerliliği söz konusudur. Klasik mantığın esasını oluşturan burhan doğru ve güvenilir bilginin ilkelerini içerdiği halde mantıkta burhanın uygulama alanı olan cedel, safsata mantığı, hitabet ve şiir bölümleri İbn Sînâ'dan sonraki mantık çalışmalarında büyük ölçüde ihmal edilmiştir.

Gazzâlî'den itibaren mantığın kelâmcılar tarafından kesin kabul görmesiyle birlikte tasavvur ve tasdik terimleri kelâm kitaplarının bilgi bölümünde bir bilgi konusu olarak incelenmiştir. Bu açıdan tasavvur ve tasdik ayırımı, ilk defa Kutbuddin er-Râzî'nin konu hakkındaki farklı görüşleri değerlendirdiği *er-Risâletü'l-mâ'mûle fi't-tasavvur ve't-tasdik* adlı risâlesiyle müstakil bir eserde ele alınmıştır. Daha sonra Seyyid Şerîf el-Cürçânî *Risâle fi't-takşîmü'l-ilm ilâ tasavvur ve tasdik* (İstanbul, ts.), Sirâceddin Muhammed el-Hüseynî İbn Şerefşah *Hallü's-şükûk fi't-tasavvur ve't-tasdik* (Süleymaniye Ktp., Aya-sofya, nr. 4862), Celâleddin ed-Devvânî *Ri-*

sâle fi't-tahkîki ma'ne't-tasavvur ve't-tasdik (Süleymaniye Ktp., Karaçelebizâde Hüsâmeddin, nr. 342) ve İsmâüddin el-İsferâyîni *Risâle fi't-tasavvur ve't-tasdik* (Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 1416) adıyla risâleler kaleme alıp konuyu aynı bağlamda incelemişlerdir. Muhammed Mîr Zâhid b. Muhammed Selîm el-Herevî'nin Kutbuddin er-Râzî'nin risâlesine yazdığı *Şerh 'ale'r-Risâletü'l-kuşbiyye* adlı eserde (İstanbul 1310) konu ayrıntılı biçimde tartışılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Fârâbî, *Kitâbü'l-Burhân* (trc. Ömer Türker – Ömer Mahir Alper), İstanbul 2008, s. 1-2; a.m.f., "Felsefenin Temel Meseleleri", *İslâm Filozoflarından Felsefe Metinleri* (trc. Mahmut Kaya), İstanbul 2003, s. 117; İbn Sînâ, *Kitâbü's-Şifâ: Mantığa Giriş, Medhal* (trc. Ömer Türker), İstanbul 2006, s. 10-14; a.m.f., *Kitâbü's-Şifâ: II. Analitikler* (trc. Ömer Türker), İstanbul 2006, s. 1-3, 7-12; a.m.f., *en-Necât* (nşr. Mâcid Fahrî), Beyrut 1405/1985, s. 43; Kutbuddin er-Râzî, *er-Risâletü'l-mâ'mûle fi't-tasavvur ve't-tasdik*, [baskı yeri ve tarihi yok], s. 2-28; Seyyid Şerîf el-Cürçânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, İstanbul 1266, s. 21; Cemîl Salîbâ, *el-Mu'cemü'l-felsefi*, Beyrut 1982, I, 281. MAHMET KAYA

TASAVVURAT

(bk. TASAVVUR).

TASDİK

(التصديق)

İmanı oluşturan tek veya temel unsur

(bk. İMAN).

TASDİK

(التصديق)

En az iki tasavvur ve bunlar arasındaki ilişkiyi belirleyen bir bağlaçtan oluşan cümle için kullanılan mantık terimi

(bk. TASAVVUR).

TASDİKÂT

(التصديقات)

Mantığın önermeler ve özellikleriyle kıyas konularını içeren bölümü

(bk. TASAVVUR).

TASDİR

(bk. REDDÜ'L-ACÜZ ale's-SADR).

TASFİYE

(التصفية)

Nefsi

kötülük ve günah kirinden temizlemek anlamında tasavvuf terimi.

Sözlükte "duru ve temiz olmak" anlamındaki **safov** kökünden türeyen **tasfiye** "süzme, arıtmak, saf ve temiz hale getirmek" demektir. Kur'an'da Allah'ın bazı kullarını yüce görevler için seçtiği belirtilirken aynı kökten gelen **istifâ** (seçmek, tercih etmek) kelimesi kullanılmıştır (en-Neml 27/59; Fâtır 35/32; Sâd 38/47). Allah Âdem'i, Nûh'u, İbrâhim ve İmrân ailelerini seçmiş ve âlemlere üstün kılmıştır (Âl-i İmrân 3/33). Bu âyetlerde peygamberlerin Allah tarafından seçilen üstün nitelikli kullar olduğu ifade edilmektedir. Hz. Peygamber, "Allah beni Hâşimoğulları'ndan seçti" buyurmuştur (Müslim, "Fezâ'il", I; Tirmizî, "Menâkıb", I). Allah, Hz. Muhammed'i âlemlere üstün kılmıştır (Buhârî, "Enbiyâ", 31). Tasavvufta Hz. Peygamber'den "Mustafâ" (Allah'ın seçkin kulu) diye bahsedilir. Hz. Mer-yem de Allah'ın seçtiği ve arındırdığı bir kuldur (Âl-i İmrân 3/42); ayrıca Cenâb-ı Hakk'ın meleklerden seçtiği resuller vardır (el-Hac 22/75), yine O'nun saf ve seçkin bir kulu olduğundan Hz. Âdem'e "Safiyyullah" denilmiştir (Dârimî, *Mukaddime*, 8). Takvâ sahibi sâlih müminler ve velîler de Allah'ın seçkin kullarıdır. **İctibâ** kelimesi de Kur'an'da "seçmek" anlamında kullanılmıştır (el-En'âm 6/87; Tâhâ 20/122; el-Kalem 68/50).

Tasfiye kavramı Kur'an'da **tathîr** (temizlemek) ve **tezkiye** (arındırmak) kelimeleriyle de ifade edilmiştir (Âl-i İmrân 3/42; et-Tevbe 9/103; el-Ahzâb 33/33). Allah ve resulü insanları ve müminleri mânevî temizliğe davet eder, onları kötülük ve günah kirinden arındırır (el-Bakara 2/129, 151; en-Nisâ 4/49; en-Nûr 24/21; el-Cum'a 62/2). Allah'ın arındırması yanında insanın kendi iradesiyle nefsinin mânevî kirlere arındırması önemli olduğundan bir âyette, "Kim arınırsa kendi yararına arınmış olur, dönüş Allah'adır" buyurulmuş (Fâtır 35/18), mânen temizlenenlere ebediyen cennette kalacakları müjdelenmiştir (Tâhâ 20/76). Mânevî ve ruhî arınmayı emreden İslâm, insanların nefislerini temize çıkarmalarını yasaklar (en-Nisâ 4/49; en-Necm 53/32); çünkü önemli olan insanların kendilerini temize çıkarması değil, Allah'ın onları tezkiye etmesidir. Kur'an-ı Ke-

TASFİYE

rîm'de mânevî pisliği ve kiri ifade etmek için **rics** (et-Tevbe 9/95; el-Ahzâb 33/33), **neces** (et-Tevbe 9/28) ve **dess** (eş-Şems 91/10) gibi kelimeler de kullanılmıştır. Temiz olarak dünyaya gelen ve kalbi hakikati kavramaya müsait olan nefis zamanla kirlenir, üzerini pislik kaplar, katılaştır ve taş kesilir (el-Bakara 2/74). Kir içinde kalan kalp doğruları göremez, hakikatleri kavrayamaz. Bundan dolayı, “Onların kalpleri var, ama bununla bir şey anlamazlar” (el-A'râf 7/179) ve, “Göğüslerdeki kalpler kör olur” (el-Hac 22/46) buyurulmuştur. Çeşitli sebeplerle kirlenen nefisleri ve kalpleri saf hale getirmek, böylece doğruyu görmelerini, gerçeği anlamalarını sağlamak gerekir.

Bazı sûfî müelliflere göre sûfî kelimesi tasfiye kelimesinin kökü olan “safv” kökünden gelir. Serrâc genellikle sûfîlerden “ehl-i safvet” şeklinde bahseder (*el-Lüma'*, s. 46-48, 105-106). Sûfilik saflığın, duruluğun ve temizliğin kaynağıdır. Sûfilere “ehl-i tasfiye” de denir (Hücvîrî, s. 39).

İlâhî bilgiye, hakikate ve hikmete ermek için biri nazarî akıl, diğeri tasfiye olmak üzere iki yoldan bahsedilmiştir. Gazzâlî bu iki yolu iki örnekle anlatır. Verdiği ilk örnekte zâhir ulemâsının nazarî akla ve istidlâle dayanan yolunu akar sularla beslenen göle, sûfîlerin keşf ve ilhamı esas alan yolunu ise dipten kaynayan sularla beslenen göle benzetir ve her iki yol da güzel olmakla beraber dipten gelen sularla oluşan gölün suyunun daha temiz ve daha berrak olduğunu söyler. Gazzâlî'nin verdiği ikinci örnek Çin ve Rum sanatkârları arasındaki süsleme yarışıdır. Bir duvar perde ile ikiye bölünür; süslemeleri için duvarın bir tarafı Çin, diğer tarafı Rum sanatkârlarına verilir. Rumlar kendilerine ait duvarı türlü renklerle çeşitli motifler yaparak süslemeye koyulurken Çinliler kendi duvarlarını cilâlamak ve parlatmakla yetinirler. Aradaki perde kaldırılınca Rumlar'ın yaptıkları resim ve nakışlar karşı duvara yansır ve orada daha güzel görünür (*İhyâ'*, III, 21). Aynı örnek Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinde de geçmekte (I, 344), ancak burada daha güzel resim yapanların Çinliler olduğu söylenmektedir. Gazzâlî bu örnekte sûfîlerin kendi iç âlemlerine yöneliklerini, ruhlarını tasfiye edip kalplerini cilâlayarak ilham yoluyla ilim, irfan ve mârifete ulaştıklarını; bu yolla elde ettikleri ilim ve irfanı daha doğru ve daha güvenilir kabul ettiklerini vurgular (*İhyâ'*, III, 19). Gazzâlî mârifet ve hakikatlerin insanın kalbine yansımaları ayna örneğiyle açıklar ve bu yansıma beş şeyin engel olabilece-

ğini belirtir; bunları kalbin bu hususta istidadı olmaması, kirlenmiş ve paslanmış olması, hakikat tarafına çevrilmemiş olması, kalple hakikat arasında taassup ve taklit perdesinin bulunması ve kalbin yöneleceği cihetin bilinmemesi olarak sıralar. Ona göre bu engellerin bir kısmı veya tamamı hangi nisbette ortadan kalkarsa ilim ve hakikatler tasfiye edilen kalbe o nisbette yansır. Gazzâlî'nin “kalp gözü” dediği şey bu yansımadır (*a.g.e.*, III, 12). Kalbi tasfiye etmenin yolunun dünya ile ilgili bağları koparıp atmak, dünyevî şeylere kalpte yer vermemek, bütün dikkati ve zihnî faaliyetleri Allah üzerinde yoğunlaştırmak, usulüne uygun bir mücâhede ve riyâzet olduğunu söyleyen sûfî müellifler kalp tasfiyesi yoluyla bilgi edinmenin zorluk ve sakıncalarına da dikkat çekmişlerdir. Şiddetli mücâhedenin, ağır riyâzet ve zor çilelerin sâlikin beden sağlığını, mizacını ve akıl dengesini bozabileceğini, kalbinde birtakım vehimler ve hayaller ortaya çıkabileceğini, dinî hükümleri bu yolla öğrenme sevdasına kapılabileceğini söyleyen Gazzâlî, bu durumdaki kişiyi çalışarak geçimini sağlayacağı yerde define arama vakit geçiren definecilere benzetir (*a.g.e.*, III, 19).

İşrâkiler diye anılan bazı filozoflar ve kalp tasfiyesi yoluyla bilgi kazanılacağını savunan mutasavvıflar arasındaki yakınlık ve benzerlik üzerinde durulması gereken önemli bir husustur. Ünlü sûfî Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr ile İbn Sînâ'nın bu konuyu üç gün aralarında tartıştıktan sonra İbn Sînâ'nın, “O benim bildiğimi görüyor”, Ebû Saîd'in, “O benim gördüğümü biliyor” dediği rivayet edilir (Muhammed b. Münevver, s. 194). Bu menkıbede, İbn Sînâ'nın akılî nazar ve istidlâl yoluyla ulaştığı bilgi ile Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr'in tasfiye yoluyla ulaştığı bilgi ve hakikatin, yani akıselim ile kalbiselimin aynı noktada birleştiği anlatılmak istenmiştir. Akılî nazar ve tasfiye yoluyla ulaşılan bilgiler arasındaki ilişki konusunda Taşkoprızâde ve Kâtib Çelebi gibi müelliflerin eserlerinde daha sistematik bilgiler bulunmaktadır. Bu eserlerde aklın dört mertebesinde (heyûlânî akıl, fiil halinde akıl, meleke halinde akıl, müstefâd akıl) bahsedilir ve aklın müstefâd akıl haline eriştiğinde her şeyi apaçık ve kesin olarak algılayacağı belirtilir. Tasfiye yolunu tutanların ise nihâî gayeye ulaşmaları için dinin zâhirî hükümlerine uyma, ahlâkı düzeltme, ruhu kutsî sûretlerle süsleme, Allah'ın cemalini temaşa etme şeklinde dört menzil katetmeleri gerektiği anlatılır ve nazarî aklın dördüncü mertebesinde tas-

fiye yolunun üçüncü menziline kısmen kapıldığı, fakat tasfiye yolunun üçüncü menzindeki bilgilerin daha kesin ve daha açık olduğu vurgulanır (Tehânevî, I, 37, 42; Taşkoprızâde, I, 110; II, 612; *Keşfü'z-zunûn*, I, 54, 677). Bu örnekte de tasfiye yoluna üstünlük tanındığı görülmektedir. İstidlâl ve nazar Hz. İbrâhim'in (Halîl yolu), tasfiye Hz. Peygamber'in yolu (habîb yolu) olarak kabul edilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “şfv” md.; *et-Ta'rîfât*, “Şafvet” md.; Tehânevî, *Keşşâf*, İstanbul 1317, I, 37, 42, 553; *Müsned*, III, 343, 386; Serrâc, *el-Lüma'*, s. 46-48, 105-106; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 550-555; Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, Tahran 1338, s. 39; Gazzâlî, *İhyâ'*, III, 2-47; a.mlf., *Mişkâtü'l-envâr* (nşr. Ebû'l-Alâ el-Afîfî), Kahire 1383/1964, s. 49; Ebû Mansûr el-Abbâdî, *Şüfînâme* (nşr. Gulâm Hüseyin Yûsuffî), Tahran 1347; Muhammed b. Münevver, *Tevhidin Sırları* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 2004, s. 194; Necmeddin-i Dâye, *Mirşâdü'l-'ibâd* (nşr. M. Emîn Riyâhî), Tahran 1365 hş., s. 187-226; Mevlânâ, *Mesnevî*, I, 344; İbnü'l-Hatîb, *Ravzâtü't-ta'rîf* (nşr. Abdülkâdir Ahmed Atâ), Kahire 1968, s. 553-630; İbn Haldûn, *Şifâ'ü's-sâ'il*, s. 30-33, 52-54; a.mlf., *Mukaddime*, Beyrut 1967, s. 441; Taşkoprızâde, *Mevzûâtü'l-ulûm*, I, 110; II, 612; *Keşfü'z-zunûn*, I, 54, 677; Seyyid Sâdik-ı Güherîn, *Şerh-i İştîlâhât-ı Taşavvuf*, Tahran 1368, IV, 98.

SÜLEYMAN ULUDAĞ

TASHİF

(bk. MUSAHHAF).

TASHİF

(التصنيف)

Birbirine benzeyen harflerden oluşan kelimelerin nokta veya harekelerinin değiştirilerek yazılması anlamında terim.

Sözlükte **tashîf**, “bir sayfada birbirine benzeyen harflerden oluşan kelimeleri yanlış okumak, yanlış yazmak veya yanlış rivayet etmek” demektir. **Tasahhuf** “birbirine benzeyen harflerin sayfada hatalı kaydedilmesi”, **sahafî** ve **musahhif** “yanlış okuyan, yanlış yazan kimse” anlamına gelir (*Lisânü'l-'Arab*, “şhf” md.; *Kâmus Tercümesi*, III, 639). Hadis ilminde senede veya metinde birbirine benzeyen harflerin yanlış okunması suretiyle nakledilen hadise **musahhaf** adı verilir. Tashîfin çeşitli tanımları aynı biçimdeki harflerin nokta ve harekelerinde yapılan okuma, yazma ve rivayet hatalarının tashîfin kapsamı içine girmediğini göstermektedir. **Tahrîf** ise bir kelime harf değiştirmek veya kelimeye harf eklemek, harflerin yerlerini yahut kelime-